

MARTYNAS LIUDVIKAS RĖZA IR PIRMOJI LIETUVIŲ GROŽINĖS LITERATŪROS PUBLIKAVIMO PROGRAMA PRŪSIJOS LIETUVOJE

Liucija Citavičiūtė

ANOTACIJA

Straipsnyje pristatoma pirmoji Prūsijos Lietuvoje lietuviškų pasaulietinių kūrinių leidybos programa, kurios iniciatoriumi ir vykdytoju buvo Karaliaučiaus universiteto profesorius Martynas Liudvikas Rėza; aptariama Rėzos parengta pirmoji Donelaičio poemos *Metai* publikacija, įvertinant Rėzos kaip parengėjo indėlį – redagavimą, vertimą ir leidinio mokslinį aparatą – straipsnį-studiją ir mokslinius komentarus; apžvelgiamos pirmosios *Metų* recenzijos, pasirodžiusios Karaliaučiuje ir Vokietijoje 1818–1820 metais. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva, Martynas Liudvikas Rėza, lietuvių literatūra, Kristijonas Donelaitis, Karaliaučius.

ABSTRACT

The article presents the first programme of publishing Lithuanian secular literature in Prussian Lithuania proposed and carried out by Martin Ludwig Rhesa, professor of Königsberg University. The first publication of Donelaitis' poem *The Seasons* prepared by Rhesa will be discussed by assessing Rhesa's contribution to it: the editing, translation, and provision of the scientific part (a research study-article and scientific comments). The first reviews of *The Seasons* which started appearing in Königsberg and Germany in the period of 1818 to 1820 will be examined.

KEY WORDS: Prussian Lithuania, Martin Ludwig Rhesa, Lithuanian literature, Kristijonas Donelaitis, Königsberg.

*Dr. Liucija Citavičiūtė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto
Senosios literatūros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas: liucija.cita@gmail.com*

Vienas iš Prūsijos Lietuvos raštijos ypatumų yra tai, kad čia knygos buvo rengiamos ir leidžiamos planingai, o procesą prižiūrėjo krašto valdžia. XVI a. tuo rūpinosi Prūsijos kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis (valdė 1525–1568). Jo potvarkiu prūsai Vilis Abelis ir Paulius Megota į prūsų kalbą išvertė M. Liuterio katekizmą (išsp. 1561 m. su kunigaikščio pratarne)¹, o Martynas Mažvydas, kunigaikščio pakviestas iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, parengė lietuvišką katekizmą su giesmėmis (1547). Pirmųjų prūsiškų ir lietuviškų spaudinių rengėjai gyveno ir dirbo Prūsijos sostinėje – Karaliaučiuje.

XVII a. pirmą kartą suformuluota lietuviškų knygų leidybos programa, numatyti prioritetai. Apie tai paskelbta dokumente *Visuotinis potvarkis*², kuris Prūsijos kunigaikščio Georgo Vilhelmo įsakymu buvo išspausdintas atlikus bažnytinę vizitaciją Įsruties ir kitose lietuviškose apskrityse. Apie lietuviškas knygas kalbama skyrelyje *Von den Huelffmitteln (Apie pagalbines priemones)*:

¹ Pirmieji du leidimai išėjo 1545 m., vertėjas nenustatytas.

² *RECESSVS GENERALIS Der Kirchen Visitation Infterburgijchen vnd anderer Littawijchen Embter im Hertzogthumb Preuffen. Gedruckt zu Koenigsberg bey Lorentz Segebaden Erben. Anno 1639.*

So sol es hiemit allen vnd jeden Pfarrern dieses Ampts / vnd fonderlich denen so der Littawifchen Sprache recht kuendig vnd maechtig / aufferleget vnd befohlen feyn / daß sie etwas so zur gruendlichen wiffenschaft folcher Sprache gehoeret / *elaboriren* vnd ehestes verfertigen / vnd fonderlich anfangs eine kurtze *Grammaticam*, vnd was darzu gehoeret / Item ein *Vocabular* Buch oder *Dictionarium* der meiften vnd schweresten Littawifchen Woerter / vnd was denselben mehr anhaengig ist / auß kommen lassen. Imgleichen auch die Littawifche Postill deß Seel: Herrn *Johannes Bredky* in etwas vermehren / vnd verbessern / oder gar eine gantze neue geschickte an den Tag geben.

Darnach wird auch befunden, daß fast wenig vnd keine Exemplaria von den Littawifchen Catechismis vnd Gefang Buechern zu kauff mehr verhanden / vnd auch das Gefang Buch nach dem Deutſchen nicht complet vnd vollkommen / sondern viel Gefaenge darinnen mangeln / welche aber etzliche Pfarrer / wie wir selbst gesehen / gar gutt componiret, und Schrifftlich an der Handt haben: So soll es denselben auch hiemit demandiret vnd befohlen feyn / daß sie folche Gefaenge / nebenst der Grammatic, in der Revision deß Newen Testaments mit sollen produciren und exhibiren, damit sie auch zu gleich koennen vbersehen vnd zum Druck vbergeben werden.

[Šiuo raštu] įpareigojama ir įsakoma visiems ir kiekvienam šios apskrities kunigui, o labiausiai tiems, kurie gerai moka ir išmano lietuvių kalbą, kuo greičiau imtis darbo ir parengti bei išleisti priemones šiai kalbai gerai išmokti, ypač pirmiausia trumpą gramatiką ir kas prie jos reikalinga, taip pat dažniausiai vartojamų ir sunkiausių lietuviškų žodžių žodyną, arba *Dictionarium*, ir kas prie jo turi būti. Taip pat ir velionies pono Jono Bretkūno lietuvišką postilę kai kur papildyti ir pagerinti arba net išspausdinti tinkamą naują.

Be to, pastebėta, kad beveik nebegalima įsigyti lietuviško katekizmo ir giesmyno egzempliorių ir kad giesmynas, lyginant su vokiškuoju, nėra išsamus ir tinkamas, jame stinga daugelio giesmių, kokias kai kurie kunigai, kaip patys matėme, sėkmingai kuria ir turi užsirašę, todėl šiuo [raštu] jiems pavedama ir įsakoma tokias giesmes kurti ir skelbti, kartu rengti gramatiką ir redaguoti Naująjį Testamentą, ir kad viskas būtų peržiūrėta ir atiduota spausdinti.

Į kunigaikščio raginimą atsiliepė Lietuvos provincijos kunigai. Aktyviausias potvarkio vykdytojas buvo Tilžės kunigas Danielius Kleinas (Daniel Klein, 1609–1666). Jis parašė pirmąją lietuvių kalbos gramatiką (1653), išleido pagerintą giesmyną (1666), buvo pradėjęs rengti lietuvių kalbos žodyną, redagavo Jono Bretkūno *Biblijos* rankraštį³. Šio potvarkio paskatintas, Didžiųjų Rudupėnų kunigas Kristupas Sapūnas (1589–1659) apie 1651 m. parengė lietuvišką gramatiką *Compendium Grammaticae Lithvanicae*, jis taip pat buvo vienas iš Bretkūno *Biblijos* vertimo redaktorių.

XVIII a. lietuvių religine raštija rūpinosi Prūsijos generalinis superintendentas Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jakob Quandt, 1686–1772). Rengiant lietuvišką Naująjį Testamentą ir lietuvišką Bibliją, jis subūrė vertėjų ir redaktorių kolektyvą ir paskirstė jiems užduotis. Tai buvo gerai lietuvių kalbą mokėję kunigai: žinomas filologas Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig, lot. Philippus Ruhigius, 1675–1749), Įsruties vyskupas Jonas Berentas (Behrendt, 1667–1737), Adomas Frydrichas Šimelpenigis vyresnysis (Schimmelpfennig, 1677–1740), taip pat Teologijos fakultete veikusio Lietuvių kalbos seminaro docentai ir auklėtiniai: Petras Gotlybas Milkus (P. G. Mielcke, 1693–1753), Ado-

³ Plačiau žr.: CITAVIČIŪTĖ, L. Įsruties apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos *Visuotinio potvarkio (Recessus generalis, 1638)* reikšmė lietuvių raštijai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas. *Archivum Lithuanicum*, 2009, Nr. 11, p. 9–62.

mas Frydrichas Šimelpenigis jaunesnysis (1699–1763), Heinrichas Pilgrimas (1702–1757) ir kt.⁴ Kvantu rūpesčiu buvo parengtos arba atnaujintos ir išspausdintos svarbiausios lietuviškos religinės knygos: Naujasis Testamentas (1727), Biblija, I ir II leidimai (1735 ir 1755), naujas lietuviškas giesmynas (1732), bažnytinė agenda (1730), M. Liuterio Mažasis katekizmas su Rambacho pamokslu (1750). Kvantas aprūpino lietuviškas Prūsijos parapijas religine literatūra beveik visam šimtmečiui į priekį.

Pirmoji lietuviškų grožinių kūrinių leidybos programa

Visai kitaip dėjosi Prūsijoje su pasaulietine lietuvių raštija. Ji vystėsi lėtai dėl keleto priežasčių: pirma, stigo autorių, o kurie rašė – tai tik siauram bičiulių būreliui; antra, pasaulietinių lietuviškų knygų leidyba neturėjo finansavimo šaltinio; ir trečia, iki XIX a. nebuvo kompetentingo asmens, kuris kryptingai rūpintųsi lietuvių literatūros ugdymu. Pirmųjų lietuviškų pasaulietinių tekstų autoriai, rašę dar iki Donelaičio, buvo jau minėtas Adomas Frydrichas Šimelpenigis jaunesnysis ir Petro Gotlybo Milkaus sūnus Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807), tačiau jų lietuviški tekstai gulė į stalčius.

Karaliaučiaus profesorius Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) yra pirmasis lietuvių kultūros ir raštijos veikėjas, pradėjęs nuoseklią lietuviškų kūrinių paiešką ir tautosakos tekstų rinkimą visoje Prūsijos lietuviškoje provincijoje. Jis įžiebė platų kultūrinį sąjūdį, į kurį įtraukė Prūsijos Lietuvos kunigus, mokytojus, valdininkus, net mažaraščius lietuvius. Aktyviausi talkininkai buvo jo paties išugdyti Lietuvių kalbos seminaro auklėtiniai. Šiam darbui Rėza paskyrė ne vieną gyvenimo dešimtmetį. Kaupti lietuviškus tekstus jis pradėjo apie 1807 metus, o jiems parengti skyrė laisvalaikį. Donelaičio poemą, kaip pats rašė, rengė spaudai apie 10 metų⁵, dar ilgiau užtruko prie dainų rinkinio. Be to, Rėzai teko pačiam rūpintis lėšomis spausdinimui.

1817 m., jau beveik baigęs rengti Donelaičio publikaciją, Rėza vokiečių kalba išspausdino kreipimąsi į vietinę valdžią ir visuomenę – *Lietuvių literatūros bičiuliams*⁶. Tekstas susideda iš dviejų dalių. Pirmojoje Rėza kreipiasi į Lietuvos ministeriją (*Litthauisches Ministerium*)⁷, kunigus, mokytojus ir kitus lietuvių literatūros bičiulius (*Literaturfreunde unserer Sprache*), prašydamas prenumerata paremti Donelaičio kūrinių spausdinimą ir pabrėždamas veikalo meninę bei išliekamąją vertę. Jis taip pat nurodė būsimos knygos turinį, apimtį ir numatomą jos pardavimo kainą.

Antrojoje kreipimosi dalyje Rėza ragina rinkti lietuviškose apylinkėse tautosakos (ypač dainų) tekstus ir siųsti jam į Karaliaučių:

Es wäre sehr zu bedauern, wenn diese Geistesblüten der Nation mit dem allmählichen Absterben der Sprache, ihren Untergang finden sollten. [...] Daher ergehet meine zweite, recht innige Bitte an die edlen Freunde der litauischen Literatur, solche Lieder aus dem Munde des Volks niederschreiben zu lassen und sie mir zur Uebersetzung und Herausgabe gütigst zu übersenden.

⁴ Plačiau žr.: CITAVIČIUTĖ, L. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius, 2004.

⁵ RHESA, L. J. Vorbericht. In *Das Jahr in vier Gefaengen, ein laendliches Epos aus der Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitiuis, in gleichem Versmaaß ins Deutsche uebertragen von D.L.J. Rhesa, Prof. d. Theol. Koenigsberg 1818, gedruckt in der Koenigl. Hartungfchen Hofbuchdruckerei*, S. XXI.

⁶ [Rhesa]. *An die Freunde der litthauischen Literatur*, 1817.XII.23, S. 1. Išliko tik fotokopija. Vertimą į lietuvių kalbą žr.: [JOVAIŠAS, A.], *Liudvikas Rėza, Lietuvių liaudies dainos II*. Vilnius, 1964, p. 334–335.

⁷ Turima galvoje Lietuvos administracinė valdžia Gumbinėje.

Būtų labai gaila, jei šie tautos dvasios žiedai, pamažu nykstant kalbai, turėtų žūti. [...] Dėl to mano antrasis nuoširdus prašymas kilniems lietuvių literatūros bičiuliams yra toks: užrašyti tokias dainas iš liaudies lūpų ir malonėti persiūsti jas man vertimui ir publikavimui.

Taip pat Rėza prašė siūsti jam lietuviškų originalių kūrinių rankraščius:

Einen gleichen Werth dürften eigene Dichtungen geistreicher Verfasser haben, wenn sie liththaischen Geist und Empfindung athmend aus dem Genius der Sprache geflossen sind. [...] Vereinte Kräfte und gemeinsames Wirken können auch dieses Werk mit glücklichem Erfolge krönen.

Tokią pat vertę turėtų kai kurie gabių poetų kūriniai, jeigu jie, išreikšdami lietuvišką charakterį ir jausmus, yra išsilieję iš kalbos dvasios. [...] Suvienytos jėgos ir bendra veikla gali ir šį darbą vainikuoti gerais rezultatais.

1818 m. Rėza publikavo pirmąjį lietuvišką kūrinių – Donelaičio poemą *Metai*, o įvadinėje studijoje paskelbė visuomenei apie vykdomą lietuviškų kūrinių leidybos programą:

Aber theils die Aufforderungen in öffentlichen Blättern, theils die Ermunterungen einsichtsvoller Männer im Vaterlande, bewogen mich, die bei der liththaischen Nation vorhandenen literarischen Produkte, welche ich seit mehreren Jahren gesammelt habe, öffentlich bekannt zu machen⁸.

Bet iš dalies raginamas viešojoje spaudoje, iš dalies drąsinamas išmintingų manosios Tėvynės vyrų, ryžausi viešai paskelbti lietuvių tautos sukurtus literatūros kūrinius, kuriuos buvau pradėjęs rinkti prieš daugelį metų.

Rėza ketino išleisti visą seriją lietuvių autorių pasaulietinių kūrinių. Savo archyve, be Donelaičio *Metų* rankraščio, turėjo ir šio autoriaus pasakėčias, buvo sukaupęs Kristijono Milkaus ir Adomo Šimelpenigio jaunesniojo pasaulietinio turinio tekstų.

Antroji pagrįstai Rėzai priskiriama grožinio kūrinio publikacija – Kristijono Gotlybo Milkaus (1733–1807) originali 332 eilučių lietuviška istorinė poema *Pilkainis*. Leidinį be parengėjo pavardės ir leidimo duomenų 1980 m. Poznanės universiteto bibliotekoje rado Dalia Gargasaitė⁹. Išstudijavusi poemos turinį, tyrėja spėjo, kad kūrinys publikuotas ne vėliau kaip 1820–1825 metais¹⁰. Domo Kauno manymu, jis galėjo būti išspausdintas apie 1822–1823 metus, o parengėju spėjo buvus Rėzą¹¹. Tokiai nuomonei galima pritarti. Rėzos archyve yra išlikęs Milkaus *Pilkainio* rankraštis. Dėl poemos autorystės klausimų nekyla, rankraštis pasirašytas paties Milkaus (*Mielke. Cant [or] in Pillkallen*). Viršutiniame kamputyje įrašyta pavardė *Jordan*. Matyt, šį tekstą, kaip ir Donelaičio rankraščius, Rėza

⁸ RHESA, L. J. *Vorbericht...*, 1818, S. V.

⁹ Žr.: GARGASAITĖ, D. Poema „Pilkainis“ – spaudinys. *Gimtas kraštas*, 1982, birželio 24 d., 25 (801),

¹⁰ Fotokopiją žr.: *Kristijonas Gotlybas Milkus. Pilkainis*. Par. L. CITAVIČIŪTĖ ir J. GIRDZIJAUSKAS. Vilnius, 1990 (įklija).

¹¹ KAUNAS, D. Lietuvininkų eilėraštis: nuo K. G. Milkaus iki I. Simonaitytės. In *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio: iš Mažosios Lietuvos XIX a. – XX a. pradžios lietuvių poezijos*. Sud. D. KAUNAS. Vilnius, 1986, p. 7.

gavo iš to paties Jordano, Valtarkiemio klebono¹². Rėza itin vertino Milkaus filologinius darbus (lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną; abu 1800) ir jais naudojos, dėstydamas Lietuvių kalbos seminare¹³. Milkus galėjo būti Rėzai pirmojo lietuvių literatūros propaguotojo pavyzdžiu. Gramatikos skyriuje *Trumpas lietuvių poezijos vadovas (Kurze Anleitung zur litthauischen Poesie)* Milkus išspausdino vieną pirmųjų lietuviškų pasaulietinių tekstų – savo paties išverstą Christiano Fürchtegotto Gellerto pasakėčią *Kūlikas* ir paskelbė keletą ištraukų iš dar nepublikuoto Donelaičio rankraščio *Metai* su pirmuoju vertimu į vokiečių kalbą¹⁴.

Trečioji Rėzos parengta ir paskelbta publikacija – šešios Donelaičio pasakėčios. Kūrinėliai, kaip žinoma, nedidelės apimties, tačiau Rėza juos paskelbė ne periodikoje, o 70 puslapių leidinyje *Aisopas, arba pasakos*¹⁵ kartu su savo paties į lietuvių kalbą išverstomis Ezopo ir Christiano Gellerto pasakėčiomis. Tai pirmoji lietuviškų pasaulietinių tekstų antologija. Donelaičio pasakėčias Rėza greičiausiai gavo taip pat iš minėtojo Jordano, kuris saugojo Donelaičio rankraštinių palikimą. Garsaus graikų pasakėtininko ir žinomo vokiečių poeto vardai traukė skaitytojų dėmesį, o paėmę knygą į rankas jie galėjo įsitikinti, kad lietuvis provincijos kunigas gali lygiuotis į pripažintus autorius. Lietuvių kalbą propaguojant pasitarnavo ir paties Rėzos vertimai iš graikų kalbos, įtikinamai parodę, kad antikiniai tekstai gali prabilti sklandžiai lietuviškai. Leidiniui Rėza parašė lietuvišką pratarinę. Tai vienas iš nedaugelio išlikusių originaliųjų lietuviškų Rėzos tekstų. Pratarinėje jis pabrėžė tautinę Donelaičio kūrybos reikšmę:

Tas nobažnas ir Diewo Dwafės perbwieftas Wyras ne tiktay bittas Páfakas, bet ir dar kittas aukbtas Giefmes [...] išmiliujo, kurros wertos yra, kad kožnas Lietuwininkas, fawo Tėwiškę mylis, jas lkaitytu¹⁶.

Pasakėčių knyga plito ir Didžiojoje Lietuvoje, skatindama šviesuolius imtis panašios veiklos. Po kelerių metų Vilniuje Simonas Stanevičius išleido rinkinį *Szeszes pasakas Symona Stanewiczės... Yr antras szeszes Kryzza Donalayczia...* (1829). Donelaičio tekstai paimti iš Rėzos publikacijos.

Be originaliosios kūrybos, Rėza rūpinosi lietuvių liaudies dainų, padavimų ir smulkiosios tautosakos publikavimu. Šio žanro kūrinėlius jis jau nuo studijų metų kaupė savo archyve. Studijoje prie kūrinio *Metai* Rėza rašė:

Auch dürfte es für die Sprachforschung, Geschicht- und Länderkunde, von manigfaltigen Nutzen seyn, wenn nicht nur die Schriftlichen Urkunden eines Volkes aus der Verborgenheit hervorgezogen werden, sondern auch alles Uebrige, was des Genius einer Nation hervorgebracht hat: kleine Lieder, Sprichwörter, Mythen und Volkssagen aufgezeichnet und der Nachwelt überliefert werden. [...] wenn die gelehrte Welt diese kleinen Nationalschätze nicht ganz mit Verachtung von der Hand weisen wollte¹⁷.

Taip pat daugeliu atžvilgių – tiek kalbotyros, tiek istorijos ar kraštotyros – būtų naudinga paskelbti ir palikti būsimoms kartoms ne tik tautos rašytinius paminklus, bet ir visa kita, ką su-

¹² Johanas Gotfrydas Jordanas (1753–1822), Valtarkiemio klebonas, Galdapės superintendantas, lietuvių raštijos darbuotojas ir liaudies dainų rinkėjas.

¹³ CITAVIČIUTĖ, L. *Karaliaučiaus...*, 2004, p. 115.

¹⁴ *Rudens gėrybės*, 1–2 ir 4–6 eil. ir *Žiemos rūpesčiai*, 1–2, 8–9 ir 11–13 eil.

¹⁵ [RHESA, L. J.] *Aisopas arba Páfakas išž Grykonū kalbós pergulditos per D.L.J. Rhesa, Su pridėjimū kellū naujų Páfakū. Karalauczujė, 1824. Išpaustos ir pardūdamos pas Auguifą Artungą.*

¹⁶ *Ibid.*, p. VII.

¹⁷ *Ibid.*, p. V.

kūrė jos dvasia: dainas, priežodžius, mitus bei padavimus. [...] jeigu tik mokytoji visuomenė nepaniekins kuklių tautos turtų.

Taigi, ketvirtoji reikšminga ir tarptautinio dėmesio sulaukusi Rėzos lietuviška publikacija – tautos dainų rinkinys *Dainos oder Litthauische Volkslieder*¹⁸. Rinkinyje 85 tekstai, užrašyti įvairiose Prūsijos Lietuvos apylinkėse, ir septynios melodijos. Greta išspausdinti Rėzos vertimai į vokiečių kalbą. Leidinyje Rėza paskelbė pirmąją lietuvių tautosakos studiją, o pabaigoje pridėjo išsamius filologinius ir dalykinius komentarus lietuviškiems tekstams. Leidinys sulaukė palankių recenzijų Vokietijoje, tarp jų ir garsių literatų – Johanno Wolfgango von Goethe's¹⁹ ir Jakobo Grimmo (Jacob Grimm)²⁰.

Dainų rinkinys buvo paskutinė Rėzos lietuviškų tekstų publikacija. Jis nespėjo paskelbti visos sukauptos medžiagos. Archyve liko nepublikuotų dainų ir patarlių, liko nebaigtas lietuvių šnekamosios kalbos žodynas, kuriame Rėza ketino panaudoti Donelaičio raštų leksiką ir smulkiają lietuvių tautosaką.

Kalbant apie Rėzos pastangas rinkti ir publikuoti lietuviškus tekstus, reikia pasakyti ir apie jo iniciatyvą lietuviškai parašyti mokslo veikalą, būtent – Lietuvos istoriją. Tam darbui jis buvo suradęs autorių – Pilupėnų precentorių Enrikį Budrių (1783–1852). Tai liudija išlikęs Budriaus laiškas. 1827 m. vasario 8 d. jis rašė Rėzai: „Maloningą Jūsų Kilnybės pasiūlymą – padėti man, rašant gimtąja kalba darbą iš Lietuvos istorijos, – priimu su derama padėka ir mielai savo laiku juo pasinaudosiu. Tačiau, deja, pagalbinių priemonių tam mažai teturiu. Luko Davido, Ch[ristiano] Schützo ir [Christopho] Hartknocho galbūt užtektų; tačiau šiam tikslui dar būtų naudingi [Ludwigas] von Baczko, [Karlas] Faberis ir [Augustas] Kotzebue, kurių aš betgi nežinau tik vardus. Leiskite nuolankiai paprašyti už atlyginimą tų Jūsų Kilnybės veikalų, kurie galėtų tarnauti Lietuvos istorijos nušvietimui.“²¹ Budriaus ir Rėzos pirmoji lietuviška Lietuvos istorija galėjo pasirodyti gerokai anksčiau už Simono Daukanto *Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (išsp. Peterburge, 1845) ir tapti reikšmingiausiu lietuvišku mokslo darbu XIX amžiuje. Kodėl ketinimas nebuvo įvykdytas, – nežinoma.

Pirmoji Donelaičio kūrybos publikacija

Reikšmingiausias Rėzos publikuotas lietuviškas autorinis kūrinys yra Donelaičio poema *Metai*. Rankraštį jis rengė spaudai vienas pats apie dešimtmetį. Ypač intensyviai dirbo nuo 1816 metų, kai atsisakė kariuomenės pamokslininko pareigų. Knyga išspausdinta Karaliaučiuje 1818 metais, dedikuota Vilhelmui fon Humboldtui (Wilhelm von Humboldt, 1767–1835), tuo metu buvusiam Prūsijos pasiuntiniu prie Didžiosios Britanijos sosto.

Tai pirmas mokslinis lietuviško grožinio kūrinio leidimas, todėl reikia įvertinti visus Rėzos darbo aspektus – redagavimą, vertimą, mokslinį komentavimą ir straipsnį-studiją.

¹⁸ [RHESA, L. J.] *Dainos oder Litthauische Volkslieder gesammelt, ueberfetzt und mit gegenueberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Professor d. Theol und Dir. des Litthauischen Seminars auf d. Univerfitaet zu Koenigsberg. Nebst einer Abhandlung ueber die litthauischen Volksgedichte.* Koenigsberg, 1825. Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerei.

¹⁹ GOETHE, J. V. *Dainos oder Litthauische Volkslieder. Ueber Kunst und Alterthum*, 1826, V, Heft III, Stuttgart, S. 344–346.

²⁰ [GRIMM, J.] J. Gm. Königsberg. Bey Hartung 1825: *Dainos oder Litthauische Volkslieder. Göttingische Gelehrte*, 1826, Nr. 104, S. 1025–1035.

²¹ *Liudvikas Rėza, Lietuvių liaudies dainos II*. Par. A. JOVAIŠAS. Vilnius, 1964, p. 370–371.

Redagavimas. Iš atskirų rankraščio dalių Rėza sukomponavo kūrinį, pradėdamas nuo *Pavasario linksmybių* (tokia struktūra išliko iki šiol); sunumeravo eilutes, kad būtų lengviau komentuoti ir cituoti tekstą. Kaip pažymi Donelaičio kūrybos tyrėjai, Rėza redagavo gana laisvai: kupiūravo, jo manymu, „barbariškus“ dalykus, išbraukė per 400 eilučių, bet pridėjo naujų iš kitų rankraščių, perredagavo kai kuriuos epizodus, keitė veikėjų vardus ir pan.²²

Kai kurias redagavimo aplinkybes yra paaiškinęs pats Rėza: jis pašalinęs kitose giesmėse pasikartojančias eilutes, o radęs, kad hegzometro eilutei trūksta pėdos, įterpęs tinkamą žodį ar frazę²³. Redaguodamas dvi paskutines poemos dalis, pasinaudojęs autoriaus laiškais, kuriuose buvo fragmentų iš rašomos poemos, o iš poeto archyve rasto vieno folianto į dalį *Rudenio gėrybės* įdėjęs dešimt naujų eilučių²⁴ (eil. 613–622):

Mylas, ak! Ansai vertai pagirtinas Mylas,
 Būras, rods, ne pons, ale viežlybs mandagus būras.
 Jo namus, kad kartais juos lankyt užsigėisi,
 Lygiai kaip bažnyčių kokią rasi rėdytus.
 Stalas jo nei švents altorius tau pasirodys,
 Ant kurio knygelės šventos guli padėtos,
 Kad jis pats ar jo gražiai mokyti vaikeliai
 Daug prisidirbę bei visur viernai triūsinėję
 Tuo su giesmėmis saldžiomis linksmi pasidžiaugtų
 Ir vargus šio amžio sau lengvus padarytų.

Iš tiesų, Rėzos leidimas labiausiai nutolęs nuo Donelaičio originalo, lyginant su vėlesniais Augusto Schleicherio (August Schleicher, 1821–1868) 1865 m. ir Ferdinando Nesselmanno (Ferdinand Nesselmann, 1811–1881) 1869 m. leidimais. Šie kalbininkai pateikė autentišką tekstą, laikydami jį svarbiu filologijos mokslui ir lietuvių kalbos studijoms. Rėzos motyvacija, be mokslinio intereso, buvo ir kita – iškelti iš užmaršties lietuvių autorių ir patraukliai pristatyti jo kūrinį tarptautinei visuomenei. Rėzos redagavimo principai pateisinami istoriniu, tačiau ne tekstologiniu požiūriu.

Straipsnis-studija. Rėza vertai laikomas donelaitikos pradininku. Plačioje analitinėje studijoje, kuri nepelnytai pavadinama knygos pratarme, jis pateikė gilių literatūros istoriko ir teoretiko įžvalgų: atskiruose skyreliuose aptarė kūrinio tikslą ir pobūdį, lietuvišką išraišką, išsamiai aprašė eilėdarą ir kirčiavimą, atskleidė poemos vertimo į vokiečių kalbą problemas. Remdamasis šaltiniais parengėjas bandė datuoti kūrinį, suteikė jam pavadinimą *Das Jahr (Metai)*, kuris vartojamas ir dabar, aptarė genezės problemas, apibūdindamas žanrą, vadino poemą „kaimišku epu“. Rėza akcentavo meninę, pažintinę ir šviečiamąją kūrinio vertę, skiepijant žmonėms svarbiausias vertybes: ištikimybę tradicijoms, darbštumą ir moralumą.

Kadangi ši studija literatūros istorijos veikaluose yra tik atpasakojama, o viso vertimo nėra, pateiksime keletą citatų.

Rėza ypač vertino kūrinio originalumą ir jo išskirtinį nacionalumą. Pristatydamas jį plačiajai visuomenei, Rėza rašė:

²² Žr.: JOVAIŠAS, A. Op. cit., p. 119–127.

²³ RHESA, L. J. *Vorbericht...*, S. XVI.

²⁴ *Ibid.*, S. XVI.

Die Literatur des lithauischen Volkes hat noch kein besonderes Nationalwerk aufzuweisen, welches als ein bleibendes Denkmal der Sprache, Sitte, Geisteskultur und Verfassung jener Volkerschaft betrachtet werden kann, welche die Ufer des Nimenstromes bewohnt. [...] Dieses Werk hingegen kann als ein Muster und Vorbild für lithauische Dichtkunst und Beredsamkeit um so mehr gelten, als der Stempel der Originalität demselben aufgedrückt ist²⁵.

Lietuvių tautos literatūra dar neturi nė vieno iškilaus nacionalinio kūrinio, laikytino nesenančios šios Nemuno pakrančių tautos kalbos, papročių, dvasinės kultūros ir buities paminklų. [...] Šis epas gali būti sektinas lietuvių poezijos ir iškalbos pavyzdys, juolab dėl to, kad pasižymi originalumu.

Kitas reikšmingas kūrinio privalumas Rėzos požiūriu – lietuvių kalbos grynumas ir turtingumas:

Wie ein gewaltiger Strom ergießt sich der Fluß seiner Rede, durch keine rauhe Elision, kein hartes Wort aufgehalten – und reißt den Leser unwillkürlich mit sich fort. Was in der Tiefe des Gemüths erzeugt worden, das gleitet mit Leichtigkeit und Anmuth über die Lippen. Alles ist ächt lithauisch gedacht und gesagt – so daß der Kenner seine Freude daran hat. Sehr gelungen ist dem Verfasser die Schöpfung neuer Worte und Wendungen, wodurch er die Sprache bereichert; daher geht der Reichthum seines Ausdrucks weit über den Sprachschatz der vorhandenen Wörterbücher hinaus und beyde, der Lexikograph wie der Grammatiker können einst eine reiche Erndte an ihm haben²⁶.

Jo kalba liejasi kaip galingas upės srautas, nesulaikomas jokios šiurkščios elizijos ar nelankstaus žodžio; ji pagriebia ir nusineša skaitytoją. Kas gimė sielos gelmėse – lengvai ir maloniai sklinda iš lūpų. Viskas mąstyta ir pasakyta grynai lietuviškai, o žinovui lieka tik džiaugtis. Autorius labai sėkmingai kuria naujus žodžius bei posakius ir jais praturtina kalbą, todėl jo išraiška kur kas turtingesnė už dabartinių žodynų kalbos lobį; tai duos didelę naudą ir leksikografams, ir gramatikams.

Svetimu kūriniiui elementu Rėza laikė tik antikinę eilėdarą, tačiau su pasitenkinimu pažymi, kad graikiškas hegzametas tobulai tinka lietuvių kalbai:

Der griechische Versart des Hexameters ist die einzige fremde Fessel, welche der Dichter seinem Werke angelegt hat. Da er sich aber mit Freiheit und Leichtigkeit darin bewegt, so ist die Fessel in seiner Hand gleichsam ein Blumengürtel geworden, den er mit Anmuth um den lithauischen Ausdruck geschlungen hat. Die spondeenreiche Sprache scheint ganz für den ernsten und feyerlichen Gang dieses Metrums geschaffet zu seyn. Vielleicht ist keine der neuuropäischen Sprachen im Stande den Hexameter uns andre griechische Versarten in solcher Vollkommenheit nachzubilden als die Litthauische²⁷.

Graikiškas hegzametas yra vienintelė svetima grandinė, poeto uždėta kūriniiui. Tačiau ji nekausto ir nevaržo kūrėjo, o jo rankoje tampa gėlių pyne, kuria jis grakščiai apjuosia lietuvišką išraišką. Spondėjų turtinga kalba, atrodo, sukurta kaip tik šito metro rimtam ir iškilmingam

²⁵ Ibid., S. VI.

²⁶ Ibid., S. XI–XII.

²⁷ Ibid., S. XII.

žingsniui. Turbūt jokia kita naujaja Europos kalba negalima taip tobulai eiliuoti hegzametru ir kitais graikiškais metrais kaip lietuvių.

Šioje studijoje Rėza paskelbė pirmą Donelaičio biografiją. Jo duomenimis iki šiol remiasi tyrėjai. Žinias surinko iš autorių pažinusių asmenų bei archyvinių šaltinių ir pateikė gyvą poeto portretą. Rėzos pavartota lietuviška pavardės forma *Donaleit* (Donelaitis) įsitvirtino literatūros moksle ir visuomenėje. Studijos pabaigoje leidinio rengėjas pateikė žinių ir apie kitus poeto raštus: pasakėčias, lietuviškus ir vokiškus posmus, epitafijas ir lietuviškų religinių giesmių pluoštelį, kuris jau tuomet buvo dingęs.

Vertimas. Donelaičio poema – pirmas didelės apimties (apie 3 000 eilučių) lietuviško poezijos kūrinio vertimas į vokiečių kalbą. Rėza buvo gerai įvaldęs graikišką hegzametrą, tai rodo jo vokiška originalioji poezija. Jis subtiliai perteikė prasmės ir stiliaus niuansus, išradingus sąskambius ir imitacijas, tropus ir metaforas, stengėsi, kad lietuviškos eilutės mintis (dažniausiai poeto suformuluota vienu sakiniu) sutiltų vokiškoje eilutėje, pagal galimybes išlaikė originalo pauzes ir cezūras, kūrė vokiškus deminutyvus, išsaugojo kai kuriuos lituanizmus, kaip pats rašė, *kad nenutrintų lietuviškų spalvų*²⁸.

Palyginimui pateiksime fragmentą iš *Rudens gėrybių* (16–17 eil.), kuriame Rėza vykusiai atkartoją poeto aliteracijas:

Ratas ant ašies braškėdamas sukasi sunkiai
Irgi žemes bjaurias išplėšdamas teškina šmotais.

Knarrend ertönet das Rad, was schwer sich dreht um die Achse,
Ausgerissene Stücke von Erd' aufspritzend umherwirft.

Rėza vertimą tobulino iki pat atiduodamas rankraštį spaustuvėn. Tai rodo faktas, kad daugelis kūrinio vertimo eilučių, kurias Rėza citavo ir komentavo savo *Pastabose* rengdamas tekstą, skiriasi nuo paskutinės vertimo redakcijos. Taisymai yra gramatinio, leksinio ir stilistinio pobūdžio, ženkliai gerinta eilėdara.

Plg.: *Pastabose* – *Die summende Laute zu spielen*; poemoje – *Spielten die summende Laute*.

Plg.: *Pastabose* – *Und für den Winterbedarf in Haufen zu setzen gebiethet*; poemoje – *Für den Winterbedarf schon heißt sie euch setzen die Haufen*.

Iki šiol neturime išsamaus pirmojo lietuviško poetinio kūrinio vertimo ypatybių ir santykio su originalu tyrimo. Lietuvių istoriografijoje vertimui skirtas tik kūrinio populiarinimo vaidmuo. Rėzos kaip poezijos vertėjo nuopelnas lieka nepakankamai įvertintas. Jis beveik visai pamirštas po to, kai naują *Metų* vertimą į vokiečių kalbą parengė Georgas Ferdinandas Nesselmannas (1869).

Teksto komentarai (*Pastabos*). Leidinio pabaigoje Rėza pridėjo kitataučiams skaitytojams skirtus išsamius kiekvienos poemos dalies komentarus, pavadinęs juos *Pastabomis* (iš viso 82 komentarai). Juose rengėjas aiškina lietuvių papročius, buitines realijas, etnografines detales, nuo-

²⁸ Ibid., S. XVII.

sekliai aprašo, kaip pinamos ir dėvimos vyžos, ryšimos skaros, gaminami nacionaliniai valgiai, ruošiamos atsargos žiemai, apdorojami linai ir t. t. Jis cituoja Prūsijos valdžios įsakymus, itin griežtai pasisako prieš svaigalų, prie kurių lietuvius pripratinę vokiečiai, vartojimą. Komentaruose Rėza rėmėsi ir kitų autorių (Teodoro Lepnerio, Simono Grunau, Samuelio Bocko, Gotfrydo Ostermejerio, Alberto Kojelavičiaus ir kt.) istoriniais bei etnografiniais aprašymais, išsamiai komentavo eilutes, susijusias su lietuvių mitologija, o aiškindamas žodį *krivūlė* parašėte pateikia savo paties piešinį. Filologiniuose komentaruose Rėza aiškino lietuvių frazeologizmus, personifikacijas, palyginimus, per kalbą atskleidamas tautos būdo savybes. Komentuodamas frazę *dailiems Autéliams* (*Pavasario linksmybės*, 559 eil.), Rėza rašė:

Da die alten Litthauer keine Strümpfe kannten, so gebrauchten sie statt derselben schmale Streifen von Leinwand, die um den Untertheil des Fußes gewunden und mit Bänder befestigt wurden. Seitdem die Strümpfe an die Stelle jener Binden (Autai) getreten sind, beschäftigen sich die litthaischen Frauenzimmer mit Verfertigung von zierlichen Strumpfbänder, in welche sie allerlei Blumen, Namenszüge und Verse künstlich einzuweben verstehen²⁹.

Kadangi senovės lietuviai dar neturėjo kojinių, tai vietoje jų rišdavosi siauras linines juostas, vadinamas *autais*, jomis apvyniodavo pėdą ir blauzdą, o viršuje surišdavosi. Kai šitas juostas pakeitė kojinės, lietuvių moterys išmezgdavo jas gražiausiais raštais, o į atvartėlius išmaniai įmezgdavo visokiausių gėlių, vardų ir net posmų.

Fražę *gefaeuerte Rueben* (*Vasaros darbai*, 250 eil.) Rėza komentavo taip:

Wiederum ein eigenthümliches Gericht der Litthauer, von ihnen *Baarz* oder *Barßzei* genannt. Dieses besteht aus rothen Rüben, die im Herbst abgekocht, kleingehackt, und in besonderen Gefäßen eingesäuert werden. [...] Auch aus den Blättern der erstgenannten Rüben verfertigt man ein saueres Gericht, *Plik-Barßzei* genannt. Vielleicht lassen sich die Namen einiger preussischer Gegenden: *Plik-Barthen*, *Kapustigal*, *Bethen*, *Pobethen* und andere aus der litthaischen Sprache erläutern³⁰.

Tai dar vienas specifinis lietuvių valgis, jų pačių vadinamas *barščiai*. Jis gaminamas iš raudonųjų burokėlių, kurių gumbai iš rudens išverdami, smulkiai supjaustomi ir užraugiami specialiame inde. [...] Iš burokų lapų taip pat gaminama rūgšti sriuba, vadinama *plikbarščiai*. Greičiausiai iš lietuvių kalbos yra kilę kai kurių Prūsijos vietovių pavadinimai: *Plikbarščiai*, *Kopūstgaliai*, *Bėčiai*, *Pabėčiai* ir kt.

Rėzos *Pastabos* neprarado vertės ir galėtų būti apmatais išsamesnei entografinėi-filologinei studijai. Šiandien jos visuomenei mažai žinomos, nes lietuvių kalba paskelbti tik nedideli fragmentai.

²⁹ RHESA, L. J. Anmerkungen. *Das Jahr in vier Gefaengen...*, S. 140.

³⁰ *Ibid.*, S. 144.

Recenzijos

Donelaičio kūrinio recenzijų turinys taip pat visuomenei mažai žinomas. Kai kurių tekstų Lietuvoje nėra, rengiant šį straipsnį pirmosios recenzijos (parašytos 1818–1820 m.) atsisųsdintos iš Vokietijos ir šiuo metu analizuojamos išsamiai publikacijai.

Pirmoji recenzija-anotacija išspausdinta Karaliaučiuje iš karto po Donelaičio *Metų* pasirodymo³¹. Joje trumpai pristatomas kūrinys, o apie rengėją sakoma (p. 2242):

Herr Professor Rhesa hat sich das große Verdienst erworben, diesen Dichter, dessen Manuscript schon fast verloren war, der Vergessenheit zu entreißen und sich durch dieses höchst gelungene Werk der Liebe und des Geistes gewiß selbst ein bleibendes ehrevolles Denkmal gestiftet.

Ponas profesorius Rėza labai nusipelnė, išgelbėdamas nuo užmaršties šį poetą, kurio rankraštis jau buvo laikomas beveik dingusiu, ir šiuo nepaprastai pavykusiū meilės ir dvasingumo kūriniumi neabejotinai sukūrė sau garbingą neblėstančios vertės paminklą.

Netrukus kūrinys buvo recenzuotas solidžiuose literatūriniuose Vokietijos laikraščiuose. Jenoje paskelbta išsami (beveik penkių puslapių) A. J. Penzelio recenzija, plačiai pristatanti lietuvių autorių ir teigiamai vertinanti jo kūrinį³². Apie vertimą kritikas rašė (p. 300):

Um recht treu zu seyn, behält Hr. Rh[esa] das nämliche Sylbenmass, noch obendrein mit dem aufgelegten Zwange bey, uns die Hexameter zuzuzahlen, und für jeden Litthauischen einen Deutschen zurückzugeben, ohne zu bedenken, dass das Blumengewinde, zwischen dem Rominta so leicht forthaukelt, sich für ihn fast zur Sklavenkette wandelt.

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad ponas Rėza bando išsaugoti tą pačią eilėdarą, tačiau kartais jo pastangos kiekvienam lietuviškam hegzametru priderinti vokišką atrodo grubios, nes jis nepagalvoja, kad gėlių pynė, puikiai deranti Romintai, jį sukausto kone kaip vergo grandinė.

Veimaro literatūrinis savaitraštis³³ *Metus* pavadino *amžinu lietuvių kalbos paminklu* ir pažymėjo (p. 397):

Herr Rhesa hat ihm das in deutscher Sprache nachgethan, aber nicht mit gleichem Glücke.

Ponas Rėza atkartojė jo eilėdarą vokiškai, bet nebe taip sėkmingai.

Nepasirašęs recenzentas, Leipcigo laikraštyje³⁴ plačiai su citatomis pristatęs Donelaičio kūrinį, taip pat kritiškai įvertino Rėzos vertimą:

³¹ *Koenigsberger Intelligenz-Zettel*, 1818.VI.26, Nr. 152, S. 2242–2243.

³² PENZEL, J. A. Das Jahr in vier Gesaengen: ein laendliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitiis. *Jenaische allgemeine Literaturzeitung*, 1818, Nr. 152, S. 297–303.

³³ [KOTZEBUE, A.] *Literarisches Wochenblatt*. Weimar, 1818, Bd. 2, Nr. 50, S. 397.

³⁴ *Leipziger Literatur-Zeitung*, 1820, Nr. 251, S. 2001–2005.

Die Übersetzung ist mit grossem Fleiss gemacht; aber sie enthält so viele Härten, und die Hexameter sind oft so schlecht, dass man, zumal da das Ganze wenig poetischen Wert hat, nicht ohne Anstoss lesen kann.

Vertimas atliktas labai kruopščiai, bet jame yra tiek daug šiurkštumų, ir hegzametras dažnai toks blogas, kad, pasitaikius mažiau poetiškai vietai, neįmanoma sklandžiai perskaityti.

Rėzos įvadinė studija ir dalykiniai bei filologiniai teksto komentarai buvo įvertinti labai gerai ir jokių kritiškų pastabų nesulaukė.

Rėza pristatė pasauliui pirmąjį lietuvių poetą praėjus 38 metams po jo mirties. Net ir neskaičiusioji paties kūrinio vokiečių šviesuomenė iš recenzijų sėmėsi žinių apie mažai žinomą lietuvių tautą ir jos ankstyvąją istoriją, apie iškilią XVIII a. asmenybę – lietuvių kunigą ir poetą Donelaičių, kūrusį hegzametrą anksčiau už vokiečių klasiką Frydrichą Gotlybą Klopštoką (F. G. Klopstock, 1727–1803) ir lyginamą su Vergilijumi, Heziodu, Tomsonu ir kitais pasaulinės literatūros koryfėjais. Pasaulis palankioje šviesoje išvydo objektyvų, bet kiek romantizuotą Prūsijos lietuvių paveikslą. Buvo suprastas ir įvertintas lietuvių tautos germanizacijos pavojus.

Anoniminis kritikas, Getingeno periodiniame leidinyje³⁵ iškėlęs *Metų* literatūrinę vertę ir kūrybinį savitumą, rašė (p. 565):

Sollte das Gedicht bey dem gemeinen Manne, dessen Sitten es so anschaulich beschreibt, Eingang finden, so könnten am Ende wohl noch gar die Litthauischen Bauern sich an Griechisches Versmaß gewöhnen. Um so mehr ware zu bedauern, wenn Anstalten getroffen würden, dem guten Volke, das zu den treuesten Unterthanen seines Königs gehört, die Sprache seiner Väter zu entwenden, um es auf zweideutige Art zu verdeutschen.

Jei šis eiliuotas kūrinys paplistų tarp paprastų žmonių, kurių papročiai jame taip vaizdingai aprašyti, tai laikui bėgant lietuviai valstiečiai netgi galėtų priprasti prie graikiškos eilėdaros. Ir tuo labiau reikėtų apgailestauti, jei valdžia imtųsi priemonių atimti tėvų kalbą iš gerosios tautos, kuri priklauso prie ištikimiausių karaliaus valdinių, kad apgaulingu būdu ją suvokietintų.

Visi užsienio recenzentai pabrėžė Rėzos nuopelną išleidžiant Donelaičio poemą ir primygtinai ragino jį parengti pratarmėje žadėtą lietuvių dainų rinkinį.

*

Prūsijos lietuvių literatūra buvo populiarinama Karaliaučiaus universitete, supažindinant su ja akademinį jaunimą – būsimuosius tautos pamokslininkus ir mokytojus. Berlyno archyvuose išlikusios Lietuvių kalbos seminaro ataskaitos rodo, kad apie 1825 metus Rėza (jau būdamas teologijos profesoriumi) pradėjo su studentais analizuoti Donelaičio pasakėčias³⁶, o nuo 1830 m. į mokymo programą įtraukė ir poemą *Metai*³⁷.

³⁵ *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 1819, S. 56–57.

³⁶ CITAVIČIŪTĖ, L. *Karaliaučiaus...*, p. 140.

³⁷ *Ibid.*, p. 147.

Po Rėzos mirties buvo parengti nauji Donelaičio poemos leidimai, išspausdinta lietuviškų skaitinių knygelių, pakartotai išleistas dainų rinkinys, tačiau kito tokio masto lietuvių literatūros ugdytojo kaip Rėza Prūsijoje nebebuvo. Gal todėl neatsirado ir ryškių autorių.

Išvados

Prūsijos lietuvių raštijai būdingas planingas knygų rengimas ir leidyba. XVI a. tuo rūpinosi pirmasis Prūsijos kunigaikštis Albrechtas. Jis įsakė prūsui Abeliui ir lietuviui Mažvydui parengti katekizmus prūsų ir lietuvių kalbomis. Vėliau pasirodė kitų lietuviškų religinio turinio spaudinių. 1639 m. paskelbtame *Visuotiniame potvarkyje* kunigaikštis Georgas Vilhelmas kreipėsi į visus lietuvių kunigus ir liepė parengti lietuvišką Bibliją, pamokslų knygą, giesmyną ir kalbos knygas – gramatiką ir žodyną. Įsakymą vykdė savanoriai – Danielius Kleinas, Kristupas Sapūnas ir kiti; buvo išspausdinta pirmoji lietuviška gramatika, reformuotas giesmynas. XVIII a. religine lietuvių raštija rūpinosi Prūsijos generalinis superintendentas Jonas Jokūbas Kvantas, subūręs vertėjų ir redaktorių kolektyvą. Buvo parengta ir išspausdinta lietuviška Biblija, agenda, giesmynas, naujas katekizmas ir kt.

Lietuviškos grožinės literatūros publikavimu savo iniciatyva pradėjo rūpintis Karaliaučiaus profesorius Rėza. Jis per spaudą kreipėsi į Prūsijos šviesuomenę, prašydamas atsiųsti lietuviškų rankraščių. Rėzos pradėtas tautinis kultūrinis sąjūdis neišblėso iki XX a. vidurio, kol egzistavo pati Prūsija. 1818–1825 m. Rėza paskelbė tokius lietuviškus kūrinius: Donelaičio poemą *Metai*, šešias jo pasakėčias, K. G. Milkaus istorinę poemą *Pilkainis* ir lietuviškų dainų rinkinį, archyve liko nepublikuotų smulkesnių lietuviškų tekstų.

Donelaičio poema – pirmas mokslinis lietuviško kūrinio leidimas. Iki šiol mažai buvo atkreiptas dėmesys į leidinio mokslinį aparatą: Rėzos straipsnį-studiją su poeto biografija, kūrybos apžvalga ir poemos literatūrine analize, taip pat mokslinius teksto komentarus. Leidinį palankiai recenzavo Goethe, Jakobas Grimmas, Abrahamas Penzelis ir kt., tačiau vertimas į vokiečių kalbą sulaukė kritikos dėl nesklandaus eiliavimo hegzametru. Vėlesni kūrinio leidėjai (Nesselmannas ir kt.) pagrįstai priekaištavo dėl savavališko teksto redagavimo.

Rėzos dėka pirmasis lietuvių grožinės literatūros autorius ir jo kūrinys buvo išgelbėti iš užmaršties, apie juos sužinojo pasaulio šviesuomenė. Rėza, rizikuodamas būti nubaustas universiteto vadovybės, Donelaičio kūrybą įtraukė į būsimųjų teologų ir mokytojų studijų programą Lietuvių kalbos seminare.

Šaltiniai:

- RECESSVS GENERALIS Der Kirchen Visitation Insterburgijchen vnd anderer Littawifchen Embter im Hertzogthumb Preuffen. Gedruckt zu Koenigsberg bey Lorentz Segebaden Erben. Anno 1639.*
- [RHESA]. *Aifopas arba Pafakos išz Grykonų kalbôs pergulditos per D.L.J. Rhefa, Su pridėjimū kellū naujų Pafakū. Karalauczuje, 1824. Išspausfos ir pardūdamos pas Augustą Artungą.*
- [RHESA]. *An die Freunde der lithauischen Literatur*, 1817. XII.23, 1 S.
- [RHESA]. *Dainos oder Lithauische Volkslieder gefammelt, ueberfetzt und mit gegenueberstehendem Urtext herausgegeben von L.J. Rhefa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Profeffor d. Theol und Dir. des Litthauifchen Seminars auf d. Univerfitaet zu Koenigsberg. Nebft einer Abhandlung ueber die lithauifchen Volksgedichte. Koenigsberg, 1825. Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerei.*
- [RHESA]. *Das Jahr in vier Gefaengen, ein laendliches Epos aus der Litthauifchen des Christian Donaleitis, genannt Donalitiuis, in gleichem Versmaaß ins Deutſche uebertragen von D.L.J. Rhefa, Prof. d. Theol. Koenigsberg 1818, gedruckt in der Koenigl. Hartungfchen Hofbuchdruckerei.*

Recenzijos:

- [anonim.]. *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 1819, St, 56–57.
 [anonim.]. *Koenigsberger Intelligenz-Zettel*, 1818.06.26, Nr. 152, S. 2242–2243.
 [anonim.]. *Leipziger Literatur-Zeitung*, 1820, Nr. 251, S. 2001–2005.
 [KOTZEBUE, August]. *Literarisches Wochenblatt*, Weimar, 1818, Bd. 2, Nr. 50, S. 397.
 [GRIMM, Jacob]. *Göttingische Gelehrte* Nr. 104, 1826, S. 1025–1035.
 GOETHE, Johann Wolfgang. *Ueber Kunst und Alterthum*, V, Heft III, Stuttgart, 1826, S. 344–346.
 PENZEL, Jacob Abraham. *Jenaische allgemeine Literaturzeitung*, 1818, Nr. 152, S. 297–303.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai:

- CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Įsruities apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos *Visuotinio potvarkio (Recessus generalis, 1638)* reikšmė lietuvių raštijai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas. *Archivum Lithuanicum*, 2009, 11, p. 9–62.
 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius, 2004.
 MILKUS, Kristijonas Gotlybas. *Pilkainis*. Par. L. CITAVIČIŪTĖ ir J. GIRDZIJAUSKAS. Vilnius, 1990.
 GARGASAITĖ, Dalia. Poema „Pilkainis“ – spaudinys. *Gimtasis kraštas*, 1982, birželio 24 d., 25 (801).
 JOVAIŠAS, Albinas. *Liudvikas Rėza*. Vilnius, 1969.
 Rėza, Liudvikas. *Lietuvių liaudies dainos II*. Par. A. JOVAIŠAS. Vilnius, 1964.
 KAUNAS, Domas. Lietuvininkų eilėraštis: nuo K.G. Milkaus iki I. Simonaitytės. In *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio: iš Mažosios Lietuvos XIX a.–XX a. pradžios lietuvių poezijos*. Sud. D. KAUNAS. Vilnius, 1986.
 SIDABRAITĖ, Žavinta. *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*. Vilnius, 2006.

MARTIN LUDWIG RHESA AND THE FIRST PROGRAMME OF PUBLISHING LITHUANIAN SECULAR LITERATURE IN PRUSSIAN LITHUANIA

Liucija Citavičiūtė

Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Vilnius, Lithuania

S u m m a r y

In the 19th c., professor Rhesa of Königsberg University started publishing original Lithuanian literature. Through the press, he publicly applied to the educated society of Prussia with a request to send him Lithuanian manuscripts. The national cultural movement initiated by Rhesa remained active as long as Prussia itself existed, i.e. until the mid-20th c. In the period of 1818 to 1825, Rhesa published the following Lithuanian literary works: Donelaitis' poem *The Seasons* and six fables, the poem *Pilkainis* by Christian Gottlieb Mielcke, and a collection of Lithuanian songs. His edition of *The Seasons* is the first scientific effort to publish the poem. The publication included an article which contained Donelaitis' biography, an overview of his literary work, and a literary analysis of the poem. Rhesa was the first to show the artistic and scientific value of *The Seasons*. At the end of the publication, he added comments on the content and the language of the text. The publication received positive reviews from Goethe, Jakob Grimm, Abraham Penzel, and others. It is owing to Rhesa that the first Lithuanian author of fiction and his book were rescued from oblivion and came to the attention of educated public internationally. Rhesa also included Donelaitis' poem into the educational program of the Seminar for the Lithuanian Language. His archives contain unpublished shorter Lithuanian texts.